

Lay-out 16

platform voor recent ontwerpend onderzoek

Lay-out is een onregelmatig verschijnende uitgave over ontwerpende onderzoeken die met steun van het Stimuleringsfonds voor Architectuur tot stand zijn gekomen. Het fonds nodigt ontwerp bureaus uit om een uitgave van Lay-out samen te stellen.

Berger Barnett Architecten presenteert een vergelijkende analyse van multifunctionele accommodaties in Nederland en Engeland. Betreft het clusteren van voorzieningen een meerwaarde voor onderwijs-huisvesting? Welke procesmatige, ruimtelijke en financiële factoren zijn hierin bepalend?

De onderzoeksresultaten zijn uitgewerkt in tien richtlijnen voor het ontwerpproces aan een MFA.

1 + 1 = 3

Op zoek naar de meerwaarde van brede scholen

Clusteren van
voorzieningen
Inleiding

2

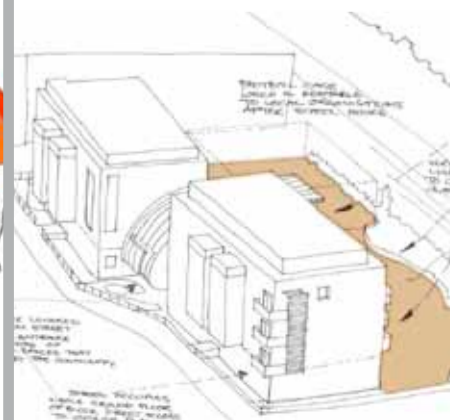
Tien richtlijnen voor
Multifunctionele
Accommodaties (MFA's)

3

Zes cases in Nederland
en Engeland
Analyse

4

Conclusie

7

Clusteren van voorzieningen

Inleiding

Er is in de onderwijswereld, in de politiek en in tal van conferenties een levendige discussie gaande over onderwijs, kinderopvang en buitenschoolse opvang. Doel is om beleidsmatige en praktische oplossingen te vinden voor een combinatie van voorzieningen voor kinderen in nieuwe of bestaande gebouwen. De realiteit van onderwijshuisvesting in Nederland wekt echter verbazing. In de praktijk is de kwaliteit van veel schoolgebouwen voor basisonderwijs in Nederland ver beneden de maat.

Een groot deel van de schoolgebouwen is 35 jaar of ouder en verkeert in een slechte staat. Er is achterstallig onderhoud. Het interieur is toe aan vernieuwing. Installaties zijn verouderd, met als gevolg een slecht binnenklimaat. Daarnaast zijn de normbudgetten voor nieuwbouw te laag om kwalitatief hoogwaardige schoolgebouwen te kunnen realiseren. De scheiding in financieringstromen voor investering en exploitatie van schoolgebouwen ondermijnt de keuze voor duurzaamheid nog meer.

In een tijd waarin gemeenten en stadsdelen onder bezuinigingsdruk staan en politiek gemanoeuvereer en omslachtige ambtelijke procedures voor veel frustratie zorgen, wordt steeds vaker gepleit voor zogenaamde doordecentralisatie. Dat betekent dat de verantwoordelijkheid voor de onderwijshuisvesting direct bij de schoolbesturen komt te liggen.

Hervorming van het normstelsel en alternatieve financierings-scenario's zijn actuele onderwerpen. In Engeland zijn er inspirende initiatieven op het gebied van *mixed use* en *cross-funding* principes voor nieuwe scholen. Sinds de nieuwe conservatieve regering van David Cameron in 2010 de ambitieuze, door de Labourregering opgezette scholenbouwprogramma's heeft geschrapt, is de zoektocht naar alternatieve bronnen van financiering geïntensiveerd. Oplossingen lijken te liggen in het clusteren van voorzieningen en in het betrekken van private partners bij de ontwikkeling van scholen.

Ook in Nederland is het clusteren van voorzieningen een trend geworden. Maatschappelijke veranderingen, onderwijsvernieuwing en de integratie van voor- en naschoolse opvang leiden ertoe dat scholen meer functies naar zich toegeschoven krijgen. Het schoolgebouw maakt steeds vaker onderdeel uit van een wijkvoorziening: de brede school of de Multifunctionele Accommodatie (MFA). Dit zijn complexen waarin veel meer dan alleen de aan onderwijs gelieerde functies samenkomen.

In *1+1=3 Op zoek naar de meerwaarde van brede scholen* staat de vraag centraal of met het clusteren van voorzieningen op meerdere fronten winst is te behalen. Met andere woorden: leidt combinatiebouw tot een meer diverse eigentijdse leeromgeving voor het kind (meerwaarde educatief)? Genereert het financiële middelen die ten goede komen aan een kwalitatief hoogwaardig gebouw (meerwaarde kwaliteit)? Levert een multifunctionele accommodatie naast educatieve en kwalitatieve winst ook voordelen op voor de buurt en andere gebruikersgroepen naast de school (meerwaarde stedenbouwkundig, sociaal)? En wat zijn de procesmatige, financiële en ruimtelijke voorwaarden waaraan moet worden voldaan om die meerwaarde te realiseren?

Recent onderwijshuisvestingsbeleid in Nederland en Engeland

Om een goed beeld te kunnen vormen van de actuele context waarbinnen deze vragen zich afspelen, is het belangrijk de recente ontwikkelingen in Nederland en Engeland kort uiteen te zetten.

Onderwijshuisvesting in Nederland

De onderwijsvernieuwing in het primair onderwijs is in een razendsnel tempo gegaan. In 1985 fuseerden zo'n 17.000 kleuter- en lagere scholen tot basisscholen met acht groepen. In 2005 nam de Tweede Kamer de motie Van Aartsen/Bos aan. Deze motie verplicht scholen voor primair onderwijs om voor- en naschoolse opvang te verzorgen en daarmee de ontwikkelings-

kansen van kinderen te vergroten. Kinderopvang, welzijn, peuterspeelzaal, sport, cultuur, bibliotheek en andere instellingen kunnen ook een onderdeel van de brede school zijn. Monofunctionele scholen worden nauwelijks meer gebouwd.

Regelgeving en financieringsstromen

Tot 1997 voerde de nationale overheid vanuit Den Haag een centraal beleid op scholenbouw. Aanvragen voor nieuwbouw, uitbouw, tijdelijke bouw en renovatie werden centraal behandeld. Sinds 1997 is de zorgplicht van het onderwijs gedecentraliseerd bij de gemeenten. Zij beheren ook het beschikbare budget voor onderwijshuisvesting. De achterliggende argumentatie voor decentralisatie is dat gemeenten deze aanvragen beter kunnen beoordelen. De gemeente is dus verantwoordelijk voor de realisatie van nieuwbouw, renovatie en uitbreiding en voor de instandhouding van de buitenkant van de huisvesting. Ze heeft daarbij beleidsvrijheid in de besteding. Voor de materiële instandhouding van de huisvesting daarentegen, is het schoolbestuur verantwoordelijk. De hiervoor beschikbare lumpsumfinanciering van het ministerie van OCW is inclusief onderhoud en schoonmaak. De investering- en instandhoudingbudgetten zijn gebaseerd op normen die in de loop der jaren niet zijn aangepast aan de veranderende onderwijsstaken van scholen. Veel aspecten die in de huidige praktijk in een eigentijds schoolgebouw thuishoren, zijn niet in de normbudgetten gecompenseerd.

Experimenten in NL

De breuk in de keten van investering en exploitatie in het huidige bekostigingsstelsel ondermijnt duurzame keuzen. Het systeem sluit niet aan bij de huidige ontwikkelingen van brede scholen en kindcentra. Er is behoefte aan een eenduidige en integrale financiering. Momenteel vinden er in Nederland experimenten plaats waarin stichtings- en exploitatiekosten zijn gekoppeld. De gemeente Nijmegen heeft deze zogenaamde doordecentralisatie als experiment fundamenteeler opgepakt dan elders in Nederland. Sinds kort gaan de vergoedingen van de centrale overheid in deze gemeente rechtstreeks naar de scholen. Het economisch eigendom *en* de zorgplicht voor onderwijshuisvesting van schoolgebouwen zijn daarmee overgedragen aan de schoolbesturen. De gemeente houdt een zekere mate van regie door basisafspraken over het gemeentelijk aankooprecht en -plicht en door zeggenschap over de verspreiding van scholen over de stad. Schoolbesturen krijgen door deze autonomie een andere positie. Hun rol als passieve partner verdwijnt. Ze zijn niet langer afhankelijk van jaarlijkse aanvragen en ondoorzichtige politieke besluitvorming. In plaats daarvan kunnen ze kritisch naar hun vastgoed kijken, zoeken naar optimalisatie van middelen en grond en voor het eerst investeren in de totale levenscyclus van een gebouw (duurder om te bouwen, goedkoper in het beheer). Met de koopplicht van de gemeente op de achtergrond zijn banken bereid om hypotheek te verstrekken. In Nijmegen blijken de maatschappelijke partners in de stad elkaar nu makkelijker te vinden met interessante initiatieven en plannen als gevolg. Er kan bovendien meer worden bereikt met minder vierkante meters door functies te combineren en grond en infrastructuur efficiënter te benutten. Omdat het economisch eigendom van de grond en de schoolgebouwen niet langer bij de gemeenten ligt, komen de financiële voordelen van dubbel grondgebruik bij MFA's nu direct ten goede aan de participanten en initiatiefnemers. Vrijgekomen financiële middelen kunnen daardoor terugvloeden in duurzame oplossingen: extra ruimte, goed beheer en een verhoging van de kwaliteit van het gebouw. Wellicht zijn woningbouwcorporaties geïnteresseerd om weer te investeren in de ontwikkeling van maatschappelijk vastgoed, waar zij zich vanwege de crisis masaal uit hebben teruggetrokken.

Onderwijshuisvesting in de UK

Van 2000 tot 2010 is in Engeland op ongekeerde schaal geïnvesteerd in schoolgebouwen. In 2000 introduceerde de Labour regering het *Devolved Formula Capital*. Deze maakte het moge-

lijk huisvestingsbudget voor onder andere onderhoud en renovatie direct aan de school toe te kennen. Daarnaast werden een aantal nationale scholenbouwprogramma's geïntroduceerd, onder andere het *Academies Programme* (2000), *Building Schools for the Future* (2004) en het *Primary Capital Programme* (2005). Deze programma's hadden tot doel de bestaande voorraad schoolgebouwen te vervangen en geschikt te maken voor onderwijs in de eenentwintigste eeuw. Het belangrijkste financieringsprogramma voor basisscholen was het *Primary Capital Programme* dat de coördinatie legde bij de lokale overheden, voortaan de aanvragende instantie.

Met de komst van de nieuwe conservatieve regering van David Cameron in mei 2010 zijn de door Labour opgezette financieringsprogramma's abrupt stopgezet. Tegenwoordig investeren de conservatieven voornamelijk in *Free Schools* die worden opgezet door groepen uit de samenleving met een bepaalde geloofsovertuiging of levensvisie.

Experimenten in de UK

Ondertussen zoeken veel scholen in de UK noodgedwongen naar alternatieve financieringsbronnen. Een opvallend voorbeeld is de financieringsconstructie van de Londense organisatie de Diocesan Board of Schools (DBS). In de *Education Act* (1947) werden 7.000 scholen van de Church of England, een van de traditionele aanbieders van onderwijs in Engeland, geïntegreerd in het overheidsstelsel. Het economisch eigendom en extern onderhoud van de grond en van de gebouwen bleef echter bij de kerk. De DBS vormt het bestuur van circa honderdvijftig van deze scholen voor bijzonder onderwijs. De DSB kijkt kritisch naar hun grond en middelen. Door hun specifieke historische achtergrond kunnen zij pionieren met een aantal *mixed funding* projecten. Ze betrekken ontwikkelaars bij de realisatie van scholen. Voor de Hampden Gurney Primary School werd een deel van het kavel op een hoogwaardige binnenstedelijke locatie in het centrum van London (Westminster) afgestoten. Daardoor kon nieuwbouw op het resterende deel van de locatie worden gefinancierd.

Een ander succesvoorbeeld is de St Thomas's Church of England Primary School in Kensington, Londen. De bouw van deze school is volledig gefinancierd uit een deel van de opbrengsten van de ontwikkeling van woningen boven de school. Deze strategie is nu een aantal keren toegepast door de DBS. De door DBS ontwikkelde strategieën beginnen navolging te krijgen. Een private ontwikkelaar heeft voor een kleine onafhankelijke katholieke school, de St Mary's of Battersea Primary School de vervangende nieuwbouw, dubbel in omvang, gefinancierd door een ongebruikte spoorstrook bij de bouwlocatie te betrekken. In het geval van het kindcluster en buurtcentrum Golden Lane Campus dat volledig is gefinancierd door Islington Council in het Barbican woningbouwcomplex in Londen zijn meerdere scholen en maatschappelijke functies in een gebouw samengebracht. Een deel van de financiële middelen kwam uit de sanering van andere locaties.

Tien richtlijnen voor Multifunctionele Accommodaties (MFA's)

Om inzicht te krijgen in de factoren die bepalend zijn voor het goed functioneren van een multifunctionele accommodatie zijn in Nederland en Engeland verschillende MFA's/brede scholen geanalyseerd. Bezoeken aan de locaties en gesprekken met de gebruikers leverden een aantal terugkerende thema's op: programmatisch, stedenbouwkundig, identiteit, overzicht, beheer, verbindingen, flexibiliteit, kwaliteit, financiering. Ieder thema is uitgewerkt in een basisvraag. Aan de hand van deze basisvragen is voor elk geanalyseerde MFA een aantal kwaliteiten benoemd. Hierdoor is vergelijkend onderzoeksmateriaal ontstaan dat inzicht geeft in de criteria waarop MFA's goed scoren. De onderzoeksresultaten zijn vervolgens uitgewerkt in tien richtlijnen die tijdens het ontwerpproces van een MFA kunnen worden gebruikt. De analyse van zes MFA's in Nederland en Engeland is in een apart hoofdstuk opgenomen.

Basisvragen

- Welke functies zijn geschikt om te combineren in een multifunctioneel onderwijs complex? (*programmatisch*)
- Maakt een gecombineerd PVE het mogelijk beter op de locatie in te spelen om zo een gebouw te ontwikkelen dat architectonisch en stedenbouwkundig beter past in de wijk? (*stedenbouwkundig*)
- Hoe behoudt de school haar identiteit in een groter geheel van functies? (*identiteit*)
- Hoe krijgen de gebruikers en bezoekers een overzicht van het aanbod van voorzieningen? (*overzicht*)
- Hoe kan een goed georganiseerd beheerconcept in het ontwerp worden vormgegeven? (*beheer*)
- Kan de organisatie en de vormgeving van het gebouw de samenwerking van meerdere gebruikersgroepen stimuleren? (*verbindingen*)
- Levert een MFA meer flexibiliteit en dus een duurzamer gebouw op? (*flexibiliteit*)
- Leidt gecombineerd bouwen met private partners tot schoolgebouwen met meer financiële armslag en daarmee van een hogere kwaliteit. Hoe wordt de financiële positie van de school bepaald in het krachtenveld van private partners in een MFA? (*kwaliteit*)
- Wat kunnen we leren van de wijze waarop in Engeland naar alternatieve financiering wordt gezocht door het betrekken van private partners in de ontwikkeling van scholen? (*financieel*)

1 - Programma

Buurtfuncties die in een MFA worden samengebracht, versterken elkaar door complementair te zijn. De school verankert zo in de buurt. Er ontstaat een rijke leeromgeving.

2 - Stedenbouwkundige context en locatie

Speel met een uitgebreid PVE in op de stedenbouwkundige context. Met aandacht voor oriëntatie, uitzicht, overgangen van openbaar naar privé verbeter je de stedenbouwkundige inpassing van het ontwerp. Er ontstaan meer kansen voor dubbelgrondgebruik.

3 - Identiteit

Het gevaar bestaat dat de verschillende gebruikers en de school als anonieme spelers verloren gaan in de schaalvergroting van een MFA. Voorkom anonimiteit in het ontwerp, zorg voor een herkenbare identiteit van de entree en/of de opbouw van het bouwvolume. Appelleer daarmee aan alle gebruikersgroepen.

4 - Overzicht

Maak een neutraal centraal stadsplein in elke MFA, dat een ruimtelijke verbinding legt tussen de gebruikers onderling en de publieke ruimte. Deze ruimte is toegankelijk vanaf de straat en maakt de bezoeker wegwijs doordat vanaf dat punt alle functies in de MFA te overzien zijn.

5 - Beheer

Veel MFA's kampen met beheerproblemen, doordat de beheerstructuur ontbreekt of de ruimtelijke organisatie niet goed is geregeld. Stel daarom vroeg in het ontwerpproces een convenant op met een gezamenlijk beheerplan, dat door alle partijen wordt geformuleerd en onderschreven. Deze overeenkomst is leidend in het ontwerpproces. De organisatie en vormgeving van het gebouw kan daardoor optimaal worden afgestemd op het beheerplan en het gebruikersconcept.

6 - Verbindingen

Multifunctioneel gebruik van een gebouw levert alleen een meerwaarde op als de indeling van het gebouw samenwerking mogelijk maakt en stimuleert. Anders is een MFA niet meer dan een dat een bedrijfsverzamelgebouw; een gemiste kans. Visuele en fysieke verbindingen in het ontwerp, bijvoorbeeld vides of verkeersruimten die in elkaar overlopen, maken informele interactie mogelijk. Het behoud van autonomie en controle binnen het geheel is daarbij een aandachtspunt.

7 - Flexibiliteit

Een gebouw met meerdere gebruikersgroepen geeft de mogelijkheid om binnen de bouwvelop te schuiven met functies, mits de opzet van de constructie en maatvoering van het casco dit toelaat. Zo kan bijvoorbeeld geanticipeerd worden op de groeiprognoze van een school door in de beginfase extra ruimte op basis van kortlopende huurcontracten aan derden te verhuren.

8 - Buitenruimte

Gecombineerde vastgoedontwikkeling geeft meer mogelijkheden voor dubbel grondgebruik. Deze ruimtewinst kan worden gebruikt voor het creëren van diversiteit in buitenruimten die aansluiten bij de belevingswereld van de verschillende leeftijdsfasen van het kind; van klein en beschermt naar groter en openbaar.

9 - Kwaliteit en duurzaamheid

De investeringskosten van onderhoudsarme, kwalitatief hoogwaardige materialen worden op termijn terugverdiend door lage onderhoudskosten. De keuze voor kwaliteit en duurzaamheid wordt alleen ondersteund als de financieringsstromen voor de stichting en exploitatie aan elkaar zijn gekoppeld.

10 - Financieel

Het delen van infrastructuur, diensten en voorzieningen leidt tot een efficiënter ontwerp in de ontwikkelingsfase en een bedrijfseconomisch voordeel in de exploitatiefase. Dat maakt een extra investering in kwaliteit mogelijk. Combinatiebouw maakt het mogelijk een beter gebouw neer te zetten.

Zes cases in Nederland en Engeland

Analyse

Basisschool Het Zand

Een nieuwe school in een multifunctioneel gebouw in uitbreidingswijk Leidsche Rijn, Utrecht. Het Zand is gesitueerd aan een uiteinde van het langwerpige gebouw en heeft een speelplein op het dakterras. Beide scholen hebben een eigen entree. De overige functies worden door een aparte centrale entree ontsloten. De kosten voor het extra programma worden gedeeld. De gemeente beheert de gymzaal. De gebruikers geven aan dat zij het gemeenschappelijke programma (te) weinig gebruiken. De exploitatiekosten hiervan zijn hoog.

Architect: VenhoevenCS

Opdrachtgever: Gemeente Utrecht

Type school: Openbare basisschool binnen een multifunctioneel gebouw waaronder Montessorischool Arcade

Programma: 2 basisscholen, 2 kinderdagverblijven, naschoolse opvang, sporthal, theater, café en expositieruimte

Aantal leerlingen: 480 (Het Zand), 300 (Arcade)

Afmetingen klaslokalen: 37 m²

PROGRAMMA Diverse programmaonderdelen zijn samengebracht, dat is een aanwinst voor de buurt, echter er is weinig interactie.

KWALITEIT Het gebouw is afgewerkt met hoogwaardige materialen.

IDENTITEIT Door de opvallende vormgeving van het gebouw heeft de school een duidelijke identiteit in de buurt.

Basisschool Piet Hein

Het gebouw is oorspronkelijk ontwikkeld als kantoorgebouw. De gemeente heeft tijdens het proces een deel van het gebouw teruggekocht en als school ontwikkeld. Een aantal knelpunten vloeit hieruit voort, zoals de beperkte buitenspeelruimte die door beide scholen gedeeld moet worden. Het interieur is aangenaam licht en flexibel. Zonder veel aanpassingen is het voor de school mogelijk om binnen het gebouw uit te breiden.

Architect: Hans van Heeswijk Architecten

Opdrachtgever: Gemeente Amsterdam

Type school: openbare en katholieke basisschool

Programma: 2 basisscholen, voor- en naschoolse opvang, kantoren, een (sport)hal en parkeervoorziening van auto's en fietsen in de kelder

Aantal leerlingen: 373 (Piet Hein), 400 (De Achthoek)

Afmetingen klaslokalen: 52 m²

FLEXIBILITEIT De school deelt het gebouw met kantoren op de bovenste verdiepingen met kortlopende contracten. Deze constructie maakt het voor de school mogelijk om uit te breiden als daar behoefte aan is.

KWALITEIT Het gebouw is afgewerkt met hoogwaardige materialen.

IDENTITEIT Door de opvallende vormgeving van de entree van het gebouw heeft de school een duidelijke identiteit in het grotere blok.

Openbare Basisschool De Piramide

Beide scholen en het wijkcentrum zijn gesitueerd in de onderste laag met daar bovenop, rond een openbaar toegankelijk speelplein, de woningen en de sporthal. De toegang naar de woningen leidt over het opgetilde plein. De scholen zijn geheel autonoom en hebben ieder een aparte entree. Ze delen een aantal voorzieningen en zijn verbonden door één grote centrale ruimte die, dankzij een vouwwand in tweeën is te delen en daardoor zowel gecombineerd als afzonderlijk kan worden gebruikt. Het blok wordt niet centraal beheerd. De scholen zijn geneigd om binnen de gebruikersgroepen een leidende coördinerende rol op zich te nemen. Om veiligheidsredenen zijn later vergrendelbare deuren toegevoegd om te voorkomen dat het openbare publiek bij de scholen naar binnen loopt.

Architect: Architectuurstudio Herman Hertzberger

Opdrachtgever: Gemeente Haarlem in combinatie met Trivast Beheer BV voor de woningen

Type school: openbare basisschool binnen een multifunctioneel gebouw, waaronder Interconfessionele basisschool De Meer

Programma: 2 basisscholen, voor- en naschoolse opvang, woningen, een (sport)hal, buurtfuncties en een klein winkelcentrum

Aantal leerlingen: 200 (De Piramide), 200 (De Meer)

Afmetingen klaslokalen: 63 m²

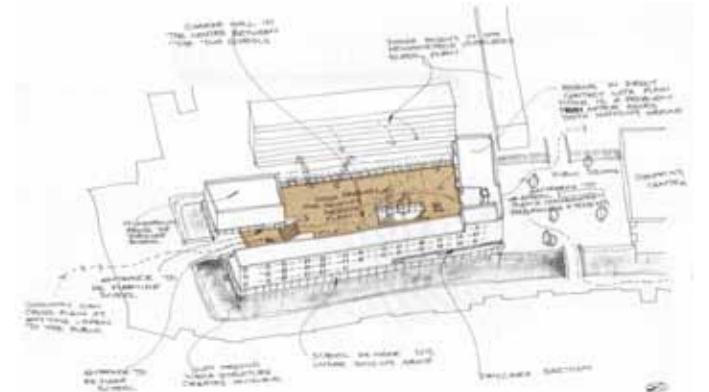
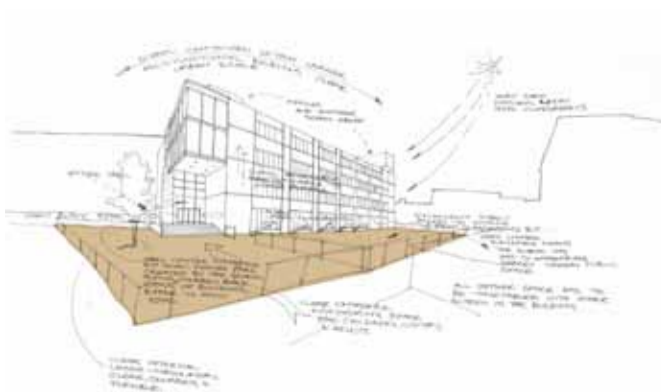
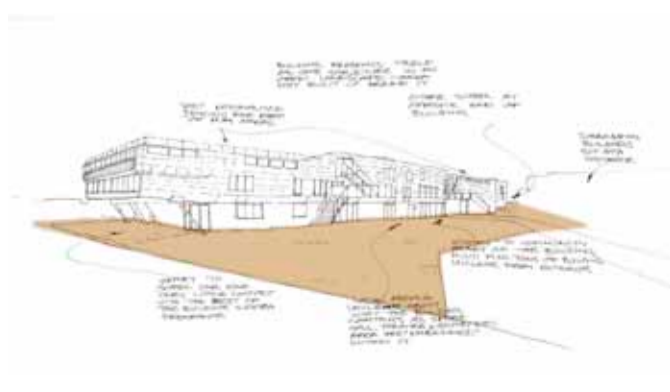

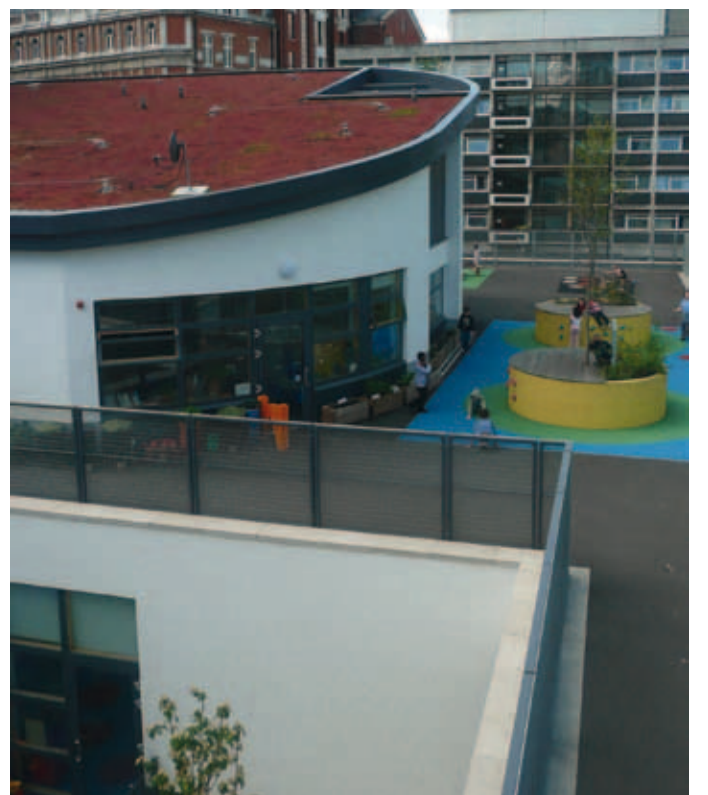
PROGRAMMA Diverse programmaonderdelen zijn samengebracht en vormen een aanvulling op elkaar en de school.

OVERZICHT Het gebouw heeft een centrale neutrale multifunctionele ruimte die in verbinding staat met de verkeersruimten van alle functies.

LOCATIE Met een uitgebreider PVE was het mogelijk te werken met dubbel grondgebruik en diverse buitenruimten te realiseren.

Hampden Gurney

Door het afstoten van een gedeelte van een kavel op een hoogwaardige binnenstedelijke locatie voor de ontwikkeling van woningen, werd het mogelijk uit de opbrengsten een nieuwe school te financieren. De nieuwe school beslaat een derde van de originele kavel. De school is verticaal ontwikkeld over zes lagen waarin overdekte buitenspeelruimtes zijn opgenomen. Het is de vraag of deze buitenruimten de kwaliteit hebben die gewenst is. De gebruikers geven aan dat na ingebruikname een aantal aanpassingen in het gebouw zijn doorgevoerd om tegemoet te komen aan wensen die niet in het ontwerp waren meegenomen. Het project is gerealiseerd in een *Design and Build* constructie.

Architect: BDP

Opdrachtgever: School Governors, Diocesan Board of Schools en ontwikkelaar Jarvis Holloway White Allom Ltd

Type school: Christelijke basisschool *voluntary aided*; volgt het nationaal curriculum; de school bepaalt het personeelsbeleid

Programma: Christelijke basisschool, kinderdagverblijf, particuliere woningbouw

Aantal leerlingen: 240

Afmetingen klaslokalen: 60 m²

KWALITEIT Het gebouw is afgewerkt met hoogwaardige materialen.

IDENTITEIT Door de opvallende vormgeving van het gebouw heeft de school een duidelijke identiteit in de buurt.

FINANCIEEL Door het realiseren van woningbouw is de nieuwbouw van de school mogelijk gemaakt.

St Thomas's School

In een sociaal achtergesteld deel van het welgestelde North Kensington Londen, is op een locatie met hoge dichtheid een door achterstallig onderhoud vervallen school uit de jaren zeventig vervangen door een nieuwe school met woningbouw erboven. De school beslaat de begane grond. De entree van de school met de gymzaal erboven verleent door de opvallende vormgeving identiteit aan de school in de buurt. De woningbouw is aan weerszijde van de gymzaal over drie lagen gerealiseerd. Zonder de woningbouw was nieuwbouw van de school niet mogelijk geweest. Het gebouw is met een *Design and Build* contract gerealiseerd. Omdat de opdrachtgever extra heeft geïnvesteerd in de voorlopige ontwerpfase en de betrokkenheid van de architect groot was, is een goed ontwerp tot stand gebracht, toegespitst op de specifieke behoefte van de school.

Architect: Pollard Thomas Edwards

Opdrachtgever: Diocesan Board of Schools, lokale overheid en Places for People (woningbouwvereniging)

Type school: Christelijke basisschool *voluntary aided*; volgt het nationaal curriculum; de school bepaalt het personeelsbeleid

Programma: Christelijke basisschool, maatschappelijke en onderwijskundige ondersteuning door gebruik van de school buiten schooltijden, woningbouw (huur en koop), een gymzaal en een kinderdagverblijf

Aantal leerlingen: 240

Afmetingen klaslokalen: 61 m²

IDENTITEIT Door de opvallende vormgeving van de entree van het gebouw heeft de school een duidelijke identiteit in de buurt.

KWALITEIT Het gebouw is afgewerkt met hoogwaardige materialen.

BUITENRUIMTE Door de reorganisatie van het kavel en dubbel grondgebruik ontstaat een hoogwaardige buitenruimte voor de school.

FINANCIEEL Door het realiseren van woningbouw is de nieuwbouw van de school mogelijk gemaakt.

Golden Lane Campus

Het gebouw bevindt zich in het centrum van Londen, midden in het Barbican woningbouwcomplex. Het bevat een aantal compleet geïntegreerde diensten voor kinderen en families. Deze bedienen de buurt en verzorgen de maatschappelijke, medische en onderwijskundige ondersteuning die nodig is voor het speciale onderwijs dat hier wordt gegeven. Er is een aparte organisatie die het gebouwbeheer verzorgt. Met behoud van autonomie is er maximale visuele en fysieke interactie tussen de diverse functies.

Architect: Nicholas Hare Architects LLP

Opdrachtgever: London District of Islington

Type school: Multifunctioneel gebouw, waarin o.a. opgenomen een openbare basisschool (*Non Denominational*) en een school voor speciaal onderwijs

Programma: Openbare basisschool, school voor speciaal onderwijs, kinderdagverblijf, zorgfuncties (therapie, watergewinningsbad), buurtcentrum, bibliotheek

Aantal leerlingen: 500 (inclusief kinderopvang)

Afmetingen klaslokalen: Speciaal onderwijs 65 m²; openbare basisschool 60 m²

IDENTITEIT Binnen het gebouw is een gevoel van identiteit behouden door de manier waarop de verschillende functies in de bouwmassa zijn ondergebracht.

OVERZICHT Het gebouw heeft een centrale neutrale multifunctionele ruimte, een dorpsplein, dat in verbinding staat met de verkeersruimten van alle functies.

BEHEER Het gebouw is centraal beheerd. De centrale administratie en de informatiebalie zijn in het hart van het gebouw bij de entree geplaatst.

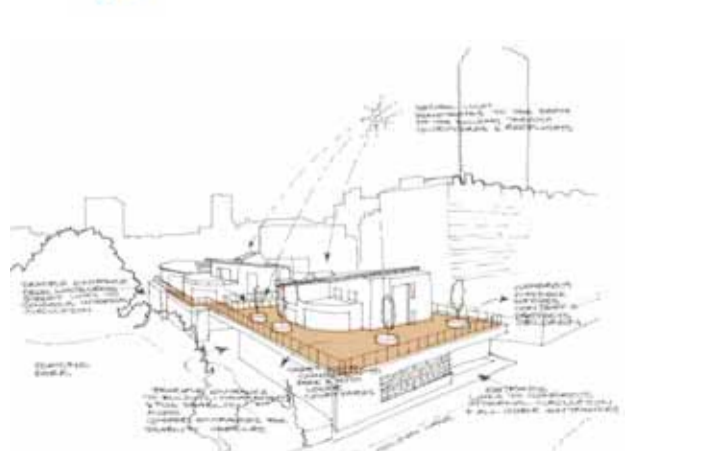
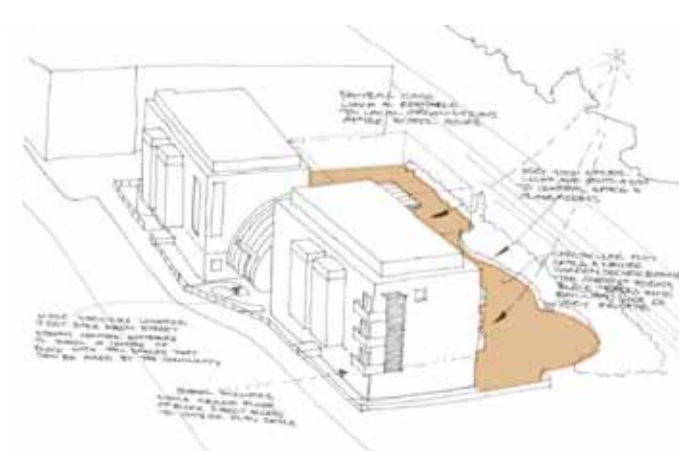
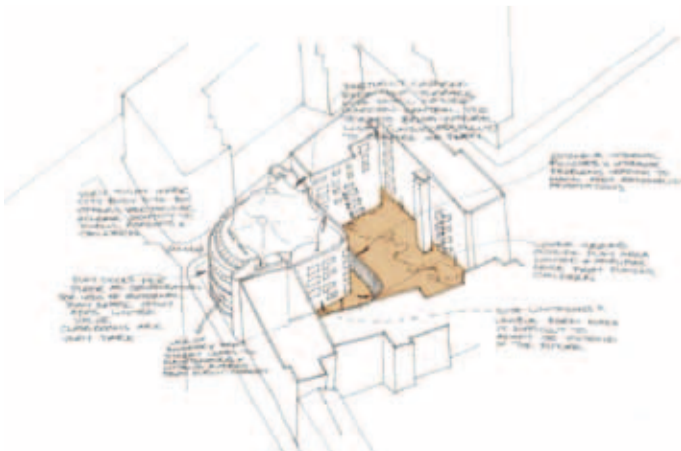
BUITENRUIMTE Door dubbel grondgebruik wordt een reeks buitenruimten gemaakt van verschillende schaal en openbaarheid die aansluiten bij de verschillende leeftijdsgroepen.

VERBINDINGEN Goede visuele verbindingen tussen de verschillende niveaus en functies door het gebruik van vides.

KWALITEIT Het gebouw is afgewerkt met hoogwaardige materialen.

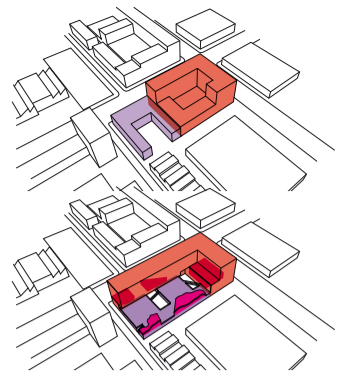

Richtlijnen toegepast op het ontwerpvoorstel Buiksloterham

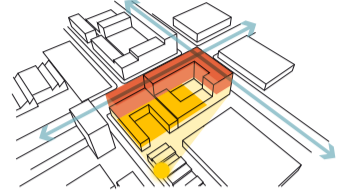
Programma

Het samenbrengen van de school met extra buurtfuncties als een sporthal, BSO, café en opgetild speelplein. De functies zijn complementair en versterken elkaar. De school verankert zich in de buurt. Er ontstaat een rijke leeromgeving.

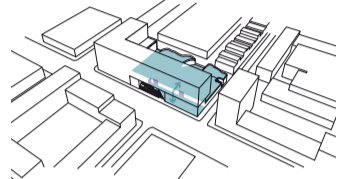
Stedenbouwkundige context en locatie

Beter inspelen op de specifieke stedenbouwkundige context door meer programma en volume op een groter kavel. Aspecten als oriëntatie, uitzicht, overgangen van openbaar naar privé zijn nu in het ontwerp beter op te lossen.

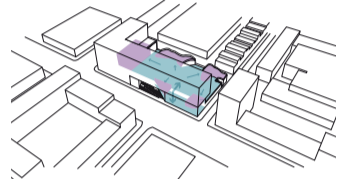
Identiteit

Door de manier waarop de verschillende functies in de bouwmasa zijn ondergebracht, is de identiteit van het gebouw versterkt.

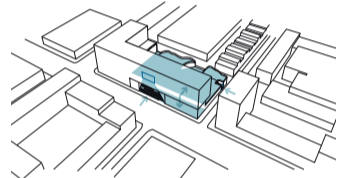
Overzicht

Het gebouw heeft een centrale, neutrale multifunctionele ruimte, een 'dorpsplein', dat in verbinding staat met de verkeersruimten van alle functies. De bezoeker en gebruiker kan zich hierdoor goed oriënteren.

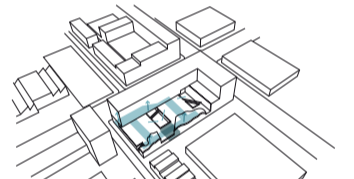
Beheer

De centrale ruimte, het dorpsplein, dat in verbinding staat met de verkeersruimten van alle functies, is een ruimtelijke vertaling van het beheerconcept.

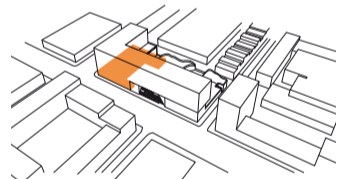
Verbindingen

Het gebruik van vides levert goede visuele verbindingen op tussen de verschillende niveaus en functies. Informele interactie is hierdoor mogelijk. Dit stimuleert samenwerking tussen de diverse functies.

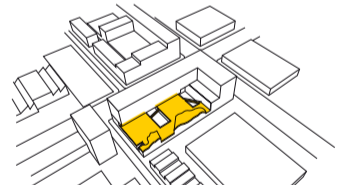
Flexibiliteit

Het gebouw heeft meerdere gebruikers en biedt de mogelijkheid om binnen de bouwvelop te schuiven met functies. Vooruitlopend op de groeiprognoze van een school, wordt extra ruimte op basis van kortlopende huurcontracten aan derden verhuurd.

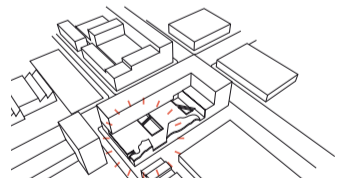
Buitenruimte

Dubbel grondgebruik levert buitenruimten op die variëren in schaal en openbaarheid en die aansluiten bij de verschillende leeftijdsgroepen.

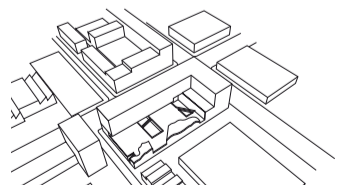
Kwaliteit en duurzaamheid

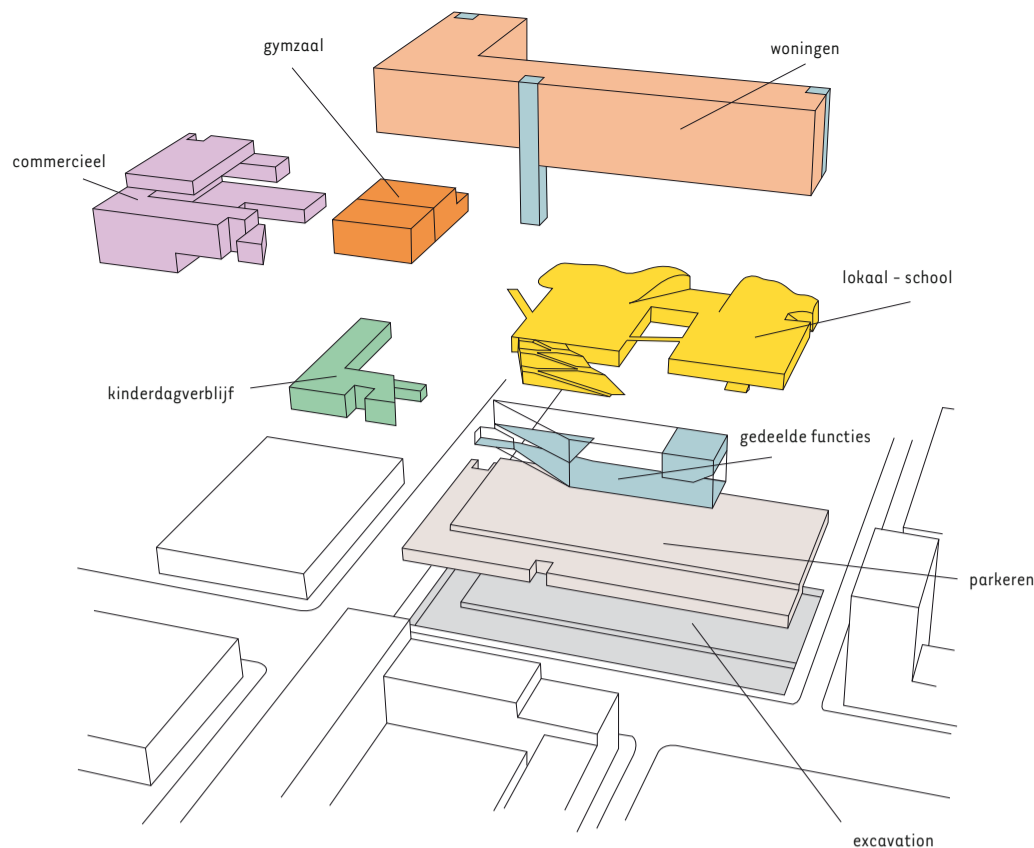
De hogere investeringskosten van onderhoudsarme, kwalitatief hoogwaardige materialen worden op termijn terugverdiend door lage onderhoudskosten.

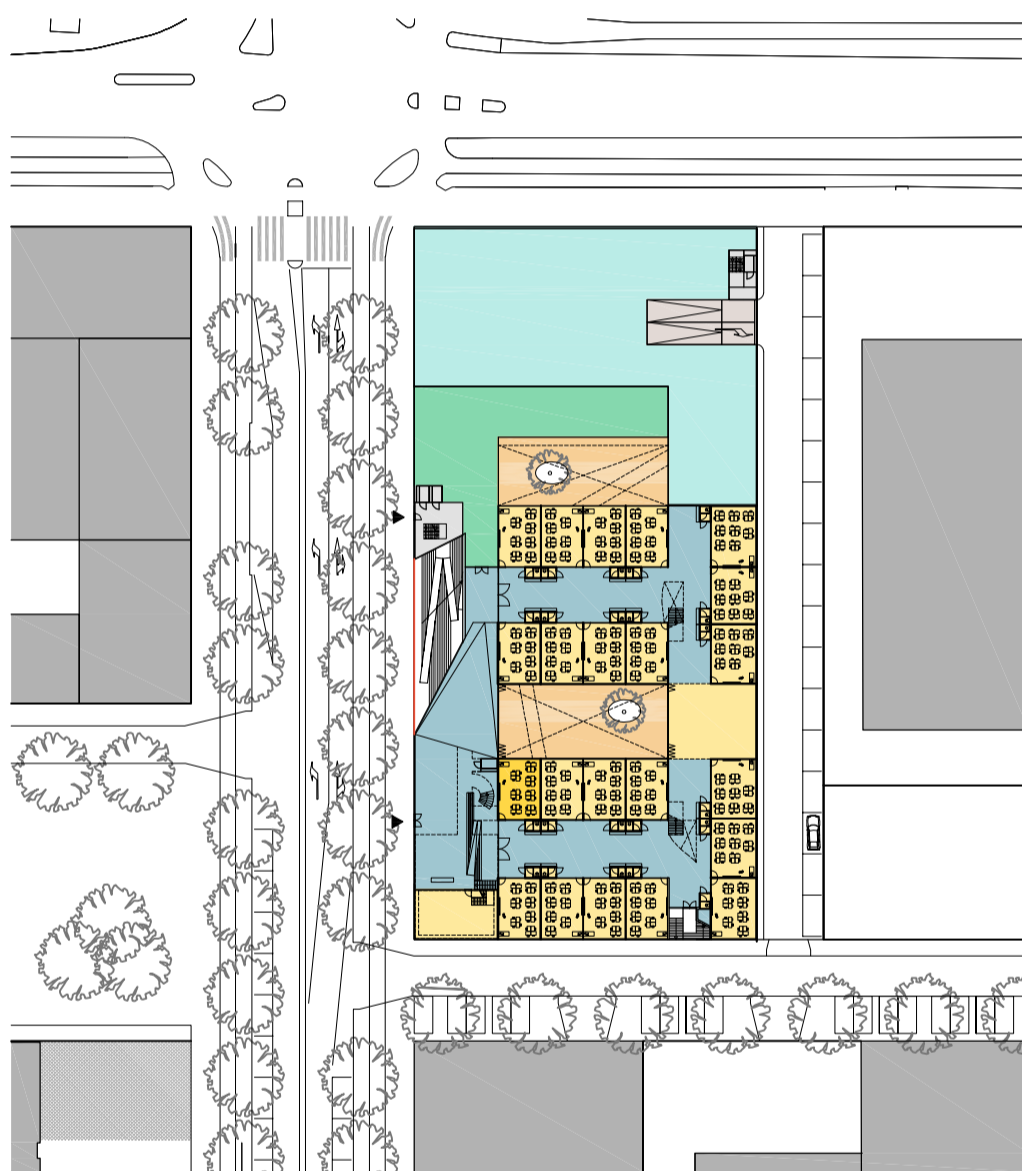
Financieel

Een financiële evaluatie van het ontwerp wijst uit dat de stichting- en exploitatiekosten van het gecombineerde ontwerp lager uitpakken.

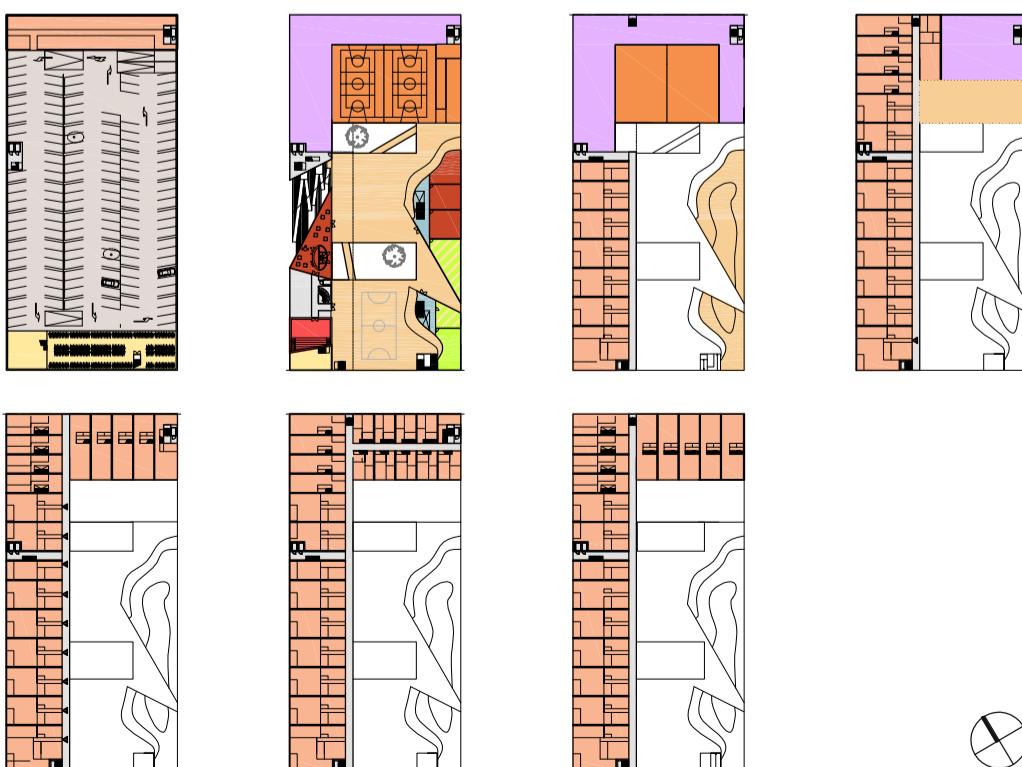

- kinderdagverblijf
- BSO
- gang en hal
- lokaal - school
- rooilijn
- typical classroom
- erfgrans
- kavel
- gymzaal
- theater / aula
- commercieel
- parkeren
- kantoren
- woningen
- buurtfunctie / cafe
- speeldek
- niet school gerelateerd overig

Ontwerpvoorstel Buiksloterham, situatie en begane grond

Ontwerpvoorstel Buiksloterham, verdiepingen

Conclusie

Directe aanleiding voor het ontwerpend onderzoek is de slechte kwaliteit van veel schoolgebouwen voor het basisonderwijs in Nederland en de rol die Multifunctionele Accommodaties kunnen vervullen bij het verbeteren van onderwijshuisvesting. Uit het onderzoek komt duidelijk naar voren dat MFA's een meerwaarde opleveren voor alle participanten, mits er aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Een MFA als Golden Lane Campus in Londen is een ruimtelijke vertaling van een sterke inhoudelijke visie op samenwerking en een goed beheerconcept. Hiermee wordt voorkomen dat de potentiële synergie verloren gaat en het ontwerp verzandt in een bedrijfsverzamelgebouw, waarin de verschillende gebruikers zich afvragen of ze alleen niet beter af waren geweest.

Ontwerp en toetsing

De richtlijnen zijn aan de hand van een ontwerpvoorstel voor een concrete locatie in Amsterdam-Noord getoetst. De herontwikkeling van Buiksloterham voor kavel 4a en 4b is gebaseerd op twee gescheiden programma's. In het alternatieve ontwerp zijn beide samengevoegd, waarbij het commerciële en onderwijsprogramma zijn geïntegreerd. De efficiëntere bebouwing van het gehele kavel staat extra programma toe. De ligging van de school en de oriëntatie van de appartementen kunnen beter worden opgelost. De positie van de centrale administratie, de entree en gemeenschappelijke ruimten zijn gecombineerd. Om anonimiteit te voorkomen is in het ontwerp aandacht voor een herkenbare identiteit voor alle gebruikersgroepen, bijvoorbeeld met behulp van de vormgeving van de entree of de opbouw van het bouwvolume. In het ontwerp zijn bovendien talrijke visuele en fysieke verbanden gelegd. De financiële evaluatie van het alternatieve, geïntegreerde ontwerp wijst uit dat de stichting en exploitatie van het gecombineerde ontwerp gunstiger uitpakken.

Kanttekeningen

Uiteindelijk zijn financiële factoren doorslaggevend voor het succes van een MFA of brede school. Duurzaamheid, goed beheer, kwaliteit maar ook extra vierkante meters voor gemeenschappelijke ruimten zijn kostenverhogende posten. Die kosten worden niet louter door normbudgetten gedekt. De tendens van doordecentralisatie van het primair onderwijs in Nederland zal, in navolging van het hoger onderwijs en recente ontwikkelingen in het voortgezet onderwijs, aanhouden. Tegelijkertijd geeft de voorgestelde autonomie van schoolbesturen aanleiding tot het plaatsen van een aantal kanttekeningen. De risico's die de zorgplicht voor onderwijshuisvesting met zich meebrengen wegen zwaar voor kleinere schoolbesturen. Beschikken zij over voldoende deskundigheid en professionaliteit voor het ontwikkelen en beheren van vastgoed? Komen de financiële voordelen van gezamenlijke ontwikkeling daadwerkelijk bij de school terecht? Hoe voorkomt men dat onder druk van private partners de onderwijskwaliteit ondergeschikt wordt aan de vastgoeddynamiek?

Vervolg

In Engeland bestaat sinds 2004 de onafhankelijke instantie British Council for School Environments, een expertisecentrum voor innovatie in het onderwijs en huisvesting. Zowel de landelijke politiek, gemeenten als de onderwijs- en bouwwereld doen een beroep op het brede pakket aan diensten dat de BSCE aanbiedt, variërend van onderzoek tot de ontwikkeling van voorbeeldprojecten en de ondersteuning bij het ontwerp- en bouwproces. Ook in Nederland is er een groeiende behoefte aan onafhankelijk professioneel advies voor de meer autonome schoolbesturen en hun eventuele partners. Zeker als de doordecentralisatie op grotere schaal door zet, is een landelijk onafhankelijk advies- en kenniscentrum noodzakelijk.

Postbus 29066
3001 GB Rotterdam

t (010) 436 16 00
f (010) 436 06 39

www.architectuurfonds.nl

Tekst
Berger Barnett Architecten

Tekstredactie
Astrid Aarsen

Eindredactie
Anneloes van der Leun

Vormgeving
Manifesta, Rotterdam

Drukker
GTV Oosterhout

Niets van deze uitgave mag zonder uitdrukkelijke toestemming van de makers worden gereproduceerd.

Uitgave van het Stimuleringsfonds voor Architectuur, juni 2011

1+1=3 is een ontwerp onderzoek uitgevoerd door:

Berger Barnett Architecten
Oudezijds Achterburgwal 141G
1012 DG Amsterdam
bb@bergerbarnett.nl
www.bergerbarnett.nl

Onderzoeksteam Berger Barnett Architecten

Jo Barnett, Hans Berger, Peter de Jager, Madeline Heshusius, Susan Hoekstra, Chang Fang Luo, Tomos Owen, David Wessels.

Met dank aan

Het Stimuleringsfonds voor Architectuur, De Wijkplaats, HEVO, The RO Groep, Stichting KBA, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling, Woonstichting De Key, Stichting Kolom, Project en Adviesbureau SPA, Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (CNS), Vos ABB, Service Centrum Scholenbouw (SCS), Amos Onderwijs, Openbaar Onderwijs aan de Amstel, Landelijk Steunpunt Brede Scholen, Ymere, Bam Vastgoed, Dyade, Project Bureau Noordwaarts, Amsterdam Stadsdelen – Nieuw West, Oost, Geuzenveld-Slotermeer, Bureau Wibautgroep. Scholen: Het Zand Utrecht, De Matrix Hardenberg, De Cavalje Ede, Piet Hein Amsterdam, OBS De Pantarijn Utrecht, Montessori-school Steigerereiland Amsterdam, OBS De Weide Wereld Vleuterweide, De Piramide Haarlem, Basisschool Instituut Schreuder Amsterdam

The Diocesan Board of Schools London, British Council for School Environments (SCSE), Council for Architecture and the Built Environment (CABE) London, Scholen: St Thomas School London, St Jude and St Paul's C of E Primary School London, Northbury Junior School Barking, St Mary and St Pancras C of E Primary School and Children's Centre London, Hampden Gurney C of E Primary School London, Golden Lane Campus (Prior Weston Primary School and Children's Centre and Richard Cloudesley School) London, Clapham Manor Primary School Clapham

Achtergrondartikelen

De geschiedenis van de Nederlandse en Engelse onderwijshuisvesting voor basisonderwijs wordt nader toegelicht in: - Jenny Thomas (British Council for School Environments), 'The Funding of Primary Schools in England' (Complete with Glossary), London 2010 - Mireille Uhlenbusch (HEVO), 'Ontwikkeling in de Onderwijshuisvesting in Nederland', 's-Hertogenbosch 2010 De artikelen zijn te downloaden via: www.bergerbarnett.nl

Financiële ondersteuning
Stimuleringsfonds voor Architectuur

Geef u nu op voor een gratis abonnement op Lay-out, krant voor ontwerp onderzoek. Mail uw naam en adresgegevens naar sfa@architectuurfonds.nl Alle nummers zijn te downloaden via www.architectuurfonds.nl

Ontwerpend onderzoek

Het Stimuleringsfonds voor Architectuur werkt aan het verstevigen van de onderzoekscultuur, waarbij een wisselwerking tussen theorie en praktijk wenselijk is. Het bevorderen van innovatief ruimtelijk onderzoek en het versterken van de positie van het ontwerp zijn prioriteiten in het beleid. Het fonds ondersteunt daarom ontwerp onderzoek met de deelregeling Onderzoek en ontwerp en met de Open Oproep voor ontwerp onderzoek, waarvan er jaarlijks twee worden uitgeschreven. Om de resultaten van ontwerp onderzoek te verspreiden is de krant *Lay-out* ontwikkeld. Ook organiseren we incidenteel bijeenkomsten en expertmeetings om de resultaten van gesubsidieerd onderzoek zo goed mogelijk bekend te maken onder relevante doelgroepen.

Reeks *Lay-out* #15, #16, #17 over school en omgeving

Steeds meer taken en verantwoordelijkheden worden bij scholen neergelegd. Onderwijsprogramma's zijn aan continue verandering onderhevig. Maar de omgeving waarin onderwijs plaats vindt is hier niet op ingericht. Integendeel, veel scholen hebben een ongezond binnenklimaat, zijn verouderd en niet afgestemd op een langdurig verblijf van kinderen en leerkrachten. Er is geen enkele sector met zoveel semipermanente gebouwen en noodvoorzieningen. De discrepantie tussen de ambities die leven ten aan-

zien van het onderwijs en de huisvesting van scholen is onacceptabel groot. Belangrijkste oorzaak is het ontbreken van een directe koppeling tussen beide. Beslissingen ten aanzien van huisvesting vinden plaats in meerdere elkaar soms tegenwerkende processen. De financiering is complex en ondoorzichtig. En de regelgeving sluit niet aan bij datgene wat in de praktijk is gewenst. Hierdoor voldoen veel scholen niet als leer- werk- en leef-omgeving. Deze situatie was eind 2008 aanleiding voor het Sfa om een Open Oproep te organiseren voor ontwerp onderzoek naar scholenbouw en schoolomgeving. Acht onderzoeksteams zijn van start gegaan, zich richtend op diverse invalshoeken om de samenhang tussen onderwijs en schoolomgeving te verbeteren. In een aantal *Lay-outs* besteedt het Sfa aandacht aan hun bevindingen, in de overtuiging dat de onderzoeksresultaten bijdragen aan het verbeteren van de kwaliteit van scholenbouw.

Het voorliggende nummer *Lay-out 16 1+1=3* door Berger Barnett is de tweede in de reeks. *Lay-out 15 De duurzame school* van Humblé Architecten ontwikkelt vanuit een viertal bekende schooltypologieën een model voor een duurzame school. Daarbij uitgaande van de ruimtelijke mogelijkheden van het klaslokaal als basiseenheid. Het onderzoek gaat in op participatie- en samenwerkingsverbanden, gedifferentieerde klimaatzones, flexibiliteit en meervoudig ruimtegebruik. In *Lay-out 17* laat fm architecten zien hoe het schoolgebouw

door zijn ligging, organisatie en inrichting een bijdrage kan leveren aan inclusief onderwijs. fm architecten richt zich op voorstellen voor nieuwbouw en voor aanpassingen van bestaande gebouwen voor regulier onderwijs, waarbij de toegankelijkheid, het gebruik en de (be)leefbaarheid van de school ook geschikt is voor kinderen met een handicap.

In de publicatie *Geen meter teveel. Agenda scholenbouw* stelt het Sfa de kwaliteit van onderwijshuisvesting aan de orde. Er zijn nog enkele exemplaren beschikbaar, sfa@architectuurfonds.nl

Het fonds subsidieert ontwerp onderzoek Een voorbeeld is:

De onbenutte kwaliteiten van de Rotterdamse architectuur van de jaren 70

In de jaren 70 start in Rotterdam de stadsvernieuwing met kleinschalige woningbouw, goedkope huurwoningen en renovatie van bestaande woningbouw. Een kwart van de Rotterdamse woningbouw stamt uit deze periode en vormt een herkenbaar onderdeel van de stad. De architectuur van die tijd staat tegenwoordig in een kritisch daglicht. Het is vaak slecht gebouwd en meestal monofunctioneel. In de huidige ontwikkeling van de stad verdwijnen veel van deze gebouwen of ondergaan een transformatie terwijl nauwelijks wordt gekeken naar de waarde en betekenis van deze architectuur. AIR Architectuurcentrum Rotterdam heeft met het project Jaren 70 in Rotterdam aandacht besteed aan de betekenis en

transformatiemogelijkheden van deze architectuur. Een jaar lang is kennis verzameld, historisch en ontwerpend onderzoek gedaan en gedebatteerd over de vraag: Wat kunnen we leren en doen met de architectuur van de jaren 70? Als programmaleider is Catherine Visser van DaF-architecten aangesteld. Kern van het onderzoek zijn drie casestudies die in samenwerking met Woonstad Rotterdam zijn uitgewerkt. In de wijk Oosterflank heeft Wijnand Galema historisch onderzoek gedaan naar de totstandkoming van deelplan B: de grootschalige rand langs de Prins Alexanderlaan. Lola landscape Architects en Biq stadsontwerp hebben voor het complex van Pieter Weeda in deelplan B transformatievoorstellen gedaan. Voor het Oude Westen maakte Evelien van Es een cultuurhistorische verkenning. Quist Wintermans heeft voor twee bouwblokken midden in de wijk transformatiemogelijkheden verkend. De Zwarte Hond heeft ontwerp onderzoek gedaan naar de gelaagdheid van het Oude Westen als geheel. Ook het Simonsterrein op Feijenoord is door Wijnand Galema historisch onderzocht. Powerhouse Company bestudeerde imagoverbetering en transformatiemogelijkheden voor dit complex. In al deze cases komt de problematiek van de openbare en collectieve ruimte naar voren. Het gehele project bestond uit een lezingenreeks in de serie Klassiekers van AIR, een symposium en documentaire op de regionale tv. De resultaten zijn gepubliceerd op www.rotterdam70.nl

